

РОЗВИТОК ЄВРЕЙСЬКОЇ ОСВИТИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В 1914–1920 рр.

О. Ф. КОШОЛАП

З початком Першої світової війни діяльність єврейських навчальних закладів, були розташовувані на території України, відбувалася в надзвичайно складних умовах. Значною мірою негативне ставлення українського населення до єврейської спільноти та їх навчальних закладів формувала політика російського самодержавства. Так, поразки російських військ на початковому етапі війни сприяли тому, що євреїв, які були призвані до діючої армії, почали звинувачувати у пронімецьких настроях. Зокрема, у секретному листі Головного управління у справах друку від 9 липня 1915 року стверджувалося, що єврейська печать і кореспонденція на єврейській мові сприяє поширенню шпіонажу на користь Німеччини. У зв'язку з цим, військове керівництво заборонило друк газет і журналів на єврейській мові й інспірувало цілу хвилю єврейських погромів. Тільки під тиском прогресивної громадськості країни та країн-союзниць Микола II вимушений був піти на поступки й у 1915 році дозволив євреям-біженцям селитися у віддалених від фронту губерніях. Разом із тим, цей дозвіл не поширювався на великі міста та імперські центри [7, с. 58–59].

Заручницею політичних інтриг самодержавства стала й система єврейських навчальних закладів, що функціонували у прифронтовій зоні. Уряд всебічно обмежував можливості вивчення у школах єврейської мови та історії, збільшуючи кількість годин на вивчення російськомовних предметів.

Мета статті полягає у висвітленні соціально-педагогічних умов, у яких відбувався розвиток єврейської освіти на території Поділля в 1914–1920 роках, а також змісту, форм і методів діяльності навчальних закладів різного типу.

У результаті переселення біженців із прифронтової зони чисельність єврейського населення Поділля значно зростає. Про це свідчать і дані «Статистического ежегодника России» за 1916 рік, у якому зазначалося, що на території Поділля єврейська спільнота нараховувала 12,3% від загальної чисельності населення губернії. Для порівняння – на території Волинської губернії єврейське населення становило 13,2%, а в Київській – 12,2% [11, с. 68–69]. Збільшення чисельності єврейських громад у містах і містечках Подільської губернії ще більше загострило проблему щодо задоволення освітніх потреб єврейської дітвори. Так, у 1916 році із 150 єврейських дітей, батьки яких подали заяви до молодшої початкової школи, розташованої в урочищі «Садки» м. Вінниці, до першого класу було зараховано тільки сімдесят, а 80 було відмовлено. Керівництво школи мотивувало відмову відсутністю приміщення, яке могло б вмістити таку кількість дітей [12, с. 247 (б)].

Про переповненість функціонуючих єврейських навчальних закладів свідчить і той факт, що на один клас у середньому припадало 34–35 учнів. Зокрема, тільки у підготовчому і перших 3-х класах Тепликської громадської гімназії навчалося 172 дітвину (73 хлопчики і 99 дівчаток) [20, с. 67–68].

У зв'язку з тим, що Вінницька Міська Дума та єврейська община міста не були в змозі забезпечити потреби єврейських дітей в отриманні освіти, вони вимушені навчатися в навчальних закладах змішаного типу. Так, тільки в Пушкінському училищі м. Вінниці, переважну більшість учнів якого складали росіяни, навчалося 23 представники єврейської спільноти міста [13, с. 249].

Подібна ситуація склалася і в початковому училищі, що розмістилося в урочищі «Мури» м. Вінниці. У цьому навчальному закладі поряд із дітьми українців і поляків освіту отримувало й 119 єврейських дітей. Для забезпечення навчання їх рідною мовою, потрібно було поділити всіх учнів школи, із врахуванням їх національної приналежності, на окремі комплекти. Вирішити цю проблему було важко, адже діти мали закінчити навчання у школі, згідно діючої програми, тією мовою, якою навчалися протягом трьох років. Однак, урахуовуючи бажання батьків, керівництво навчального закладу прийнято рішення в наступному, 1918, році відкрити два нижчих паралельних комплекти з українською та єврейською мовами викладання [13, с. 249].

1917 рік став для України початком відродження національної ідеї, періодом докорінних демократичних змін, що охопили всі сфери суспільного життя країни. «За ці часи освітній рух в Україні набирає великих форм, але виключно як рух народний, громадський, – наголошує В. І. Онопрієнко, – на народні й громадські кошти, без всякої допомоги уряду, силами самого громадянства, під

керівництвом громадянських організацій: губернських і повітових земств, міських дум, учительських організацій...» [9, с. 77–78].

З метою забезпечення зростаючих потреб єврейських дітей в отриманні освіти Вінницька міська управа спрямувала свої зусилля на відкриття в місті нових навчальних закладів. Так, у липні 1917 року відбулося відкриття нової єврейської початкової школи в районі Тюремної площі [14, с. 249 (б)].

31 липня 1917 року Вінницька міська Дума прийняла рішення про відкриття єврейського державного двохкласного училища в м. Вінниці. Рішення було передано у Шкільну комісію, яка отримала вказівку в найкоротший термін знайти підходяще для навчального закладу приміщення й зайнятися підготовкою його до нового навчального року [15, с. 283]. Окремою постановою, Вінницька міська Дума включила новоутворене державне двохкласне єврейське училище у шкільну систему міста. Думою також було розглянуто питання про розміри та виплату заробітної плати педагогічному колективу училища. Кошти на заробітну плату вчителям планувалося вилучити із свічкового збору по м. Вінниці [15, с. 283]. Варто зауважити, що в липні 1917 року в шкільну сітку м. Вінниці було включено і 4 комплекти колишнього приватного та 2 комплекти державного єврейського училища. Постановою Міністерства Народної Освіти новоутворене училище було перейменовано у змішане вище початкове училище. З приводу цього комісар Київського навчального округу повідомляв завідуючого училищем, що з наступного навчального року педагогічний колектив зобов'язаний почати викладання в двох молодших класах училища єврейською мовою. 30 квітня 1918 року училище було перейменовано у вище початкове єврейське училище [16, с. 207].

31 липня 1917 року до Вінницької міської управи надійшов лист керівників вінницьких приватних початкових єврейських навчальних закладів Е. Гранової та М. Рубінштейна. У листі говорилося: «В утримуваних нами школах навчається безкоштовно значна кількість дітей, батьки яких бідні й не мають можливості оплачувати навчання. На їх утримання виділяється із суми коробкового збору, який складав 550 крб., 250–300 крб. У зв'язку з тим, що із серпня 1916 року відповідна субсидія не перечислюється на рахунки навчальних закладів, школи несуть великі фінансові витрати. Просимо Міську Управу відновити перерахування коштів, які покривають відповідні витрати [15, с. 284].

Для підтримки функціонуючих приватних закладів, міська управа прийняла рішення про включення Талмуд-Тори, а також приватних єврейських училищ Е. Гранової та М. Рубінштейна в шкільну сітку міста. Міська управа брала на себе витрати на утримання зазначених навчальних закладів із розрахунку:

Винаймання приміщення з 1 липня	– 600 крб.
Обладнання школи (однокомплектної)	– 1050 крб.
Обігрів приміщення (з вересня м-ця)	– 400 крб.
Освітлення	– 500 крб.
Навчальні посібники	– 300 крб.
Заробітна плата вчителя (з серпня м-ця)	– 300 крб.
Сторож (з серпня м-ця)	– 200 крб.
Загальна сума	– 3 350 крб. [12, с. 24 (б)].

Таким чином, на утримання приватних єврейських училищ Вінницька міська рада з 1 липня 1917 року виділила:

На училище Гранової	– 3 305 крб.
На училище Рубінштейна	– 3 305 крб.
На Талмуд-Тору	– 3 390 крб.
Всього:	– 10 000 крб. [13, с. 248].

У жовтні 1917 року Центральна Рада спільно з Генеральним секретаріатом прийняла закон про ліквідацію шкільних округів і передачу управління школою губернським і повітовим комісарам. Новостворені органи склалися із семи членів — чотирьох українців і трьох представників національних меншин. Вони разом вирішували не тільки проблеми українізації школи, а й проводили значну роботу щодо культурно-освітнього розвитку національних меншин [3, с. 17]. Натомість при Міністерстві єврейських справ був утворений департамент народної освіти, який мав «улаштувати потрібну кількість шкіл всіх ступенів, які були б пристосовані до національно-культурних потреб єврейського народу... утворити відповідну систему центрального і місцевого шкільного управління задля належного керування всією єврейською шкільною справою... визволити єврейську школу від випадкового і філантропічного характеру, який вона мала до цього часу». Першим реальним кроком

цього органу стало погодження питання із загальноосвітнім міністерством про надання кредиту (50 тис. крб.) на видавництво підручників мовою ідиш, розроблено проект про асигнування 500 тис. крб. на видавничу діяльність [17, с. 1].

Результатом прогресивної діяльності політики української влади щодо єврейської спільноти стало зростання кількості єврейських освітніх закладів Цей рух, спрямований на національно-культурне відродження єврейського народу, охопив усі населені пункти Правобережної України. Тільки у Вінниці в 1918 році функціонувало п'ять єврейських початкових училищ у складі 17 комплектів, в яких навчалось 685 учнів [16, с. 264].

О. Б. Комарніцький стверджує, що на 1 січня 1918 року єврейські початкові школи активно функціонували по всій території Подільської губернії. Зокрема, 3-річні 2-комплектні приватні початкові училища працювали в Немирові і Тульчині, 3-річні 4-комплектні – у Верхівці і Тростянці Брацлавського повіту;

3-х річне 3-комплектне державне початкове училище та 4-річне 1-комплектне приватне (власник – Х. Лучанський) – у Браїлові Вінницького повіту;

3-х річні 2-комплектні – у Чернівцях і Ярузі, 4-х річні 2-комплектні – у Томашполі Ямпільського повіту;

5-ти річні 3-комплектні – у Мурованих Курилівцях, Вінківцях Ушицького повіту;

3-річні 1-комплектні – у Тернівці Гайсинського та Зінькові Летичівського повітів;

3-х річні 3-комплектна у Зінькові Летичівського та 4-х річна 2 комплектна – у Сниткові Могилів-Подільського повітів;

3-х річні 2-комплектні Талмуд-Тори функціонували у Богополі і Юзефполі Балтського повіту [4, с. 141]. Архівні джерела свідчать, що до Міністерства народної освіти безупинно надходили заяви від окремих приватних осіб і цілих єврейських громад щодо відкриття навчальних закладів для єврейських дітей. Так, 27 лютого 1918 року єврейська громада м. Меджибожа звернулася до міністерства із проханням про надання дозволу на відкриття початкової школи [22, с. 19].

24 квітня 1918 року з подібним клопотанням звернувся в міністерство й уповноважений Пісчанського єврейського «товариства праці» В. Пеккер, який просив дозволу на відкриття єврейської вищої початкової школи, повідомивши, що 2 місяці тому така школа на 200 учнів існувала, але, за браком коштів, товариство утримувати її не змогло [21, с. 162].

У листі до міністерства доводив необхідність відкриття початкового училища і голова Томашпільської єврейської громади М. Роппорт [21, с. 14–15].

У квітні 1918 року була заснована змішана приватна гімназія у містечку Красне Подільської губернії. Її власник — лікар Р. Я. Рівкіс — забезпечив свій навчальний заклад кваліфікованими педагогами, а також відкрив бібліотеку, забезпечивши її літературою та навчальними посібниками, надрукованих єврейською та російською мовами. Для належної підготовки дітей до навчання при гімназії було відкрито спеціальні курси, які відвідувало 140 дітей. Для учнів підготовчих класів була встановлена плата за навчання в розмірі 130 крб., а для учнів 1–3-х – 150 крб. На перших порах функціонування навчального закладу навчання велося російською мовою, але згодом планувалося поступово перейти на викладання єврейською мовою.

До штату гімназії вводилися також посади класних вихователів, що давало педагогічному колективу змогу запроваджувати у навчальний процес передові методи і прийоми тодішньої педагогічної науки. Зокрема, проводилися практичні заняття з учнівськими групами (до 5 осіб), що дозволяло індивідуалізувати навчальний процес. Значна увага приділялася роботі з відстаючими учнями.

Р. Я. Рівкіс здійснював керівництво гімназією колегіально, залучаючи до вирішення як господарських, так і навчальних питань членів батьківського комітету. Найголовніші питання щодо навчання та виховання підростаючого покоління виносилися на розгляд педагогічної ради, в роботі якої, разом із педагогічним колективом, брали участь і представники батьківського комітету та громадськості [18, с. 12, 53].

З метою спрощення процедури отримання дозволів на відкриття навчальних закладів і затвердження їхніх статутів, при Міністерстві народної освіти (МНО) була створена спеціальна правнича комісія під головуванням професора Ф. П. Сушицького [25, с. 1–3].

Утримання як приватних, так і громадських навчальних закладів потребувало значних фінансових витрат. Здебільшого, вони частково покривалися за рахунок податків (коробкового, свічного зборів), якими обкладалися дрібні товаровиробники та підприємці, і добровільних

пожертвувань. Як свідчать архівні джерела, якість навчання в єврейських освітніх закладах прямим чином залежала від їх фінансового положення.

Зокрема, це наочно ілюструє фінансово-господарська діяльність Тепликської громадської гімназії. За дебетовою відомістю за 1 червня 1918 року каса закладу становила 11719,98 крб. Рухоме майно оцінювалося на суму 8 115 крб., вартість навчальних посібників і навчального реманенту – 2 264,72 крб.

Поточні видатки складали 21 702,40 крб. (на книги і бланки – 421,85 крб., відрядження – 1 435,49 крб., зарплата викладачам – 16989 крб., обслуговуючому персоналу – 1 585 крб., витрати на опалення й освітлення – 982,28 крб.). Кредитна частка організаційного фонду гімназії становила 13 350 крб., пожертвування – 4 700 крб., плата за навчальні – 23 150 крб., членські внески – 2 600 крб. (всього – 44 255,55 крб.) [19, 36–37].

Такий фінансовий стан Тепликської громадської гімназії дав змогу її керівництву винаймати на роботу кваліфікованих, високоосвічених викладачів. Зокрема, викладач історії, російської та латинської мови М. Шатовський закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету; викладач французької мови М. Кеворк – юридичний факультет Сорбонського університету в Парижі; викладач єврейської мови М. Шауб – шибот у Демірі; викладач малювання, чистописання Ш. Страшунг – Одеське художнє училище. Г. Розенталь, директор гімназії, закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету і викладав дітям математику та німецьку мову [23, с. 34].

Разом із тим, переважна більшість навчальних закладів відчували гостру потребу в кваліфікованих вчительських кадрах, особливо з огляду на «необхідність переходу до викладу єврейською мовою». З цієї метою Міністерством освіти виношувалися плани щодо відкриття у Києві 450-годинних 3-місячних педагогічних курсів, де б викладалися єврейська мова (50 год.), література (40 год.) та історія (50 год), демографія євреїв (20 год), українознавство (60 год), школознавство (10 год), питання про реформування середньої школи (10 год), нові напрямки в педагогіці (20 год), малювання (40 год), методики викладання арифметики, геометрії, географії, природознавства (по 20 год), літератури та історії (по 15 год), загальної історії (10 год). На практичні і лабораторні заняття, екскурсії відводилося 50 год [17, с. 29].

З метою розв'язання проблеми забезпечення навчальних закладів кваліфікованими педагогами, 11 квітня 1918 року Центральною Радою було ухвалене рішення про заснування в Києві з 1 липня 1918 року єврейської вчительської семінарії та затверджено статут цього навчального закладу [25, с. 1–3].

У загальних положеннях статуту зазначалося, що заклад «має на меті приготувати вчителів та вчительок для початкових єврейських шкіл на території УНР». Семінарія вважалася середньою школою, складалася з одного підготовчого і чотирьох основних класів із підпорядкуванням безпосередньо народному міністру єврейських справ. При закладі передбачалося створення бібліотеки, педагогічного музею, предметних кабінетів, лабораторій, а також різні навчально-допоміжні установи і початкова школа для практичних занять [2].

Статут семінарії передбачав, що її педагогічна рада складається з усіх учителів семінарії, початкової школи, лікаря та представників міністерства єврейських справ і київської єврейської вчительської спілки. Очолювати раду мав голова, обраний її членами на 3 роки. До компетенції ради належали справи, пов'язані з методикою викладання, вибором підручників і посібників, розробкою навчальних програм, складанням кошторисів, наданням і позбавленням стипендій та ін. Викладачі-предметники повинні були мати вищу освіту, а вчителі графічних мистецтв, фізичних вправ, співу, музики, ручної праці – не нижчу від середньої. Голові педагогічної ради дозволялося викладання одного із предметів, але не більше 6 уроків на тиждень.

Згідно статуту, викладання в семінарії єврейської мови і літератури, староєврейської мови й літератури, єврейської історії, загальної педагогіки і дидактики, методики викладання, математики, української мови і літератури, російської мови і літератури, природознавства, фізики, хімії, географії, історії України, загальної історії, креслення, малювання, співів, гімнастики, ручної праці і рукоділля. Мовою навчання встановлювалася єврейська. Всього, згідно з документом, в семінарії мали навчатися до 205 осіб: по 40 учнів у 4-х існуючих класах та 45 – у підготовчому [6, с. 205]. Дбаючи про розвиток вищої освіти серед осіб єврейського походження, в Києві на початку 1918 р. було організовано єврейський приватний інститут теологічних і суспільних наук [24, с. 1–6].

Про головні напрямки освітньої політики уряду Української Народної Республіки (УНР) дають уявлення її документи. Так, підписаний генеральним секретарем освіти УНР І. Стешенком циркуляр до директорів середніх шкіл усіх відомств та інструкторів вищих початкових, торговельних і інших шкіл України підтверджував тезу про створення навчальних закладів, які б задовольняли потреби національних меншин, що проживали на території України. Разом із тим він наголошував на необхідності запровадження у школах курсу українознавства (українська мова, література, історія, географія та краєзнавство), організації при школах українських бібліотек, читалень, гуртків тощо. Усе це, на думку І. Стешенка, мало сприяти вихованню у дітей поваги до нового ладу в Україні. Населення України, незалежно від національного походження, мало знати мову, літературу та історію країни, де воно проживає [3, с. 18].

Значною мірою підходи до розвитку освіти національних меншин змінилися після встановлення в Україні гетьманату П. Скоропадського, уряд якого дотримувався правих позицій. Ним було скасовано закон «Про національно-персональну автономію», який так гаряче відстоювали єврейські партії. Закон був відновлений у листопаді 1918 року, коли на території Поділля знову утвердилась влада УНР. Уряд Директорії також відновив діяльність Міністерства єврейських справ (МЄС), та відновлено дію закону «Про єврейське самоврядування», згідно якого єврейські освітні, благодійні та інші установи передавалися в розпорядження єврейським громадським радам (ЄГР). Державні інститути УНР не повинні були втручатись у питання діяльності єврейських громадських рад [8, с. 373].

Про те, що Директорія приділяла велику увагу питанням розвитку освіти та культури в Україні, свідчить той факт, що тільки за період із 24 грудня 1918 року по 21 червня 1919 року Міністерство освіти підготувало і провело через Раду Народних Міністрів 31 закон і постанову [1, с. 48]. Так, законом від 12 квітня 1919 року встановлювалось обов'язкове безкоштовне навчання в нижчій і вищій початковій школі. На впровадження цього закону в життя урядом планувалося упродовж п'яти років виділити Міністерству освіти 1 мільйон карбованців. Тільки на потреби середніх шкіл у 1918 році було асигновано 73 млн, а в 1919 році – 93 млн 707 карбованців [24, с. 11, 33].

З приводу цього М. Й. Марущак наголошує, що в умовах громадянської війни уряд намагався проводити політику так, щоб національні меншини лояльно ставилися до політики Директорії і в складних умовах громадянської війни та боротьби за побудову незалежної української держави не ставали в опозицію. С. Петлюра, дотримуючись принципу соціальної рівності, дозволив євреям обіймати високі посади в українському уряді, видав наказ приймати єврейських дітей до офіцерської школи тощо [5, с. 66].

Водночас, уряд Директорії намагався зупинити хвилю єврейських погромів, що з новою силою сколихнула територію України. «Мене зворушили сльози подяки на очах наших козаків до євреїв за їх сердешне піклування і допомогу ближньому, і я з приємністю спостерігав, як козаки нашої армії ставили варту біля крамниць та шкіл єврейських, охороняючи їх майно від грабунків, – писав С. В. Петлюра. – Виправлення мосту єврейським населенням під Старокостянтиновом, зруйнованого більшовиками, в дуже короткий термін і допомога харчами, білизною теж говорять за лояльне до нашої армії ставлення. Маю певність і тверду надію, що такі факти надалі будуть частішими з боку єврейського громадянства і принесуть користь, так потрібну у справі заспокоєння для нашого краю [10, с. 85].

Таким чином, незважаючи на ту складну ситуацію, що склалася на території Поділля в період визвольних змагань 1917–1920 рр., у єврейській освіті відбулися значні динамічні зрушення. За підтримки місцевих органів влади єврейські громади створили розгалужену мережу національних початкових та середніх навчальних закладів, задовольнивши, в певній мірі, освітні потреби єврейської спільноти.

Список використаної літератури:

1. Вінниччина : історія і сучасність. Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниччина очима молодих істориків. – Вінниця, 2002. – С. 48.
2. Вісник Української Народної Республіки. – К., 1918. – 26 квітня.
3. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.) / Зубалій О. Д., Рященко Д. С. // Український історичний журнал. – К., 1998. – № 3. – С. 12–23.

4. Комарніцький О. Б. Єврейська національна школа в містечках Правобережної України 1917–1918 рр. / О. Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук, праць. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 3. – С. 139–150.
5. Марущак М. Й. Симон Петлюра в час перебування Директорії у Вінниці (1919–1920 рр.) / М. Й. Марущак // Наукові записки ВДПУ. – Вінниця, 2008. – С. 63–68. — (Серія "Історія" . Вип. XIII).
6. Українське державотворення : невитребуваний потенціал/ Мироненко О. М., Римаренко Ю. І., Усенко І. Б., Чехович В. А./ словник-довідник. – К., 1977. – С. 205.
7. Найман О. Єврейські громади України на початку ХХ століття / О. Найман // Історія в школі № 3. – Етносфера. – К., 2009. – С. 53–60.
8. Нестеренко В. Діяльність єврейських закладів культури на Поділлі у 1919–1929 рр./ В. Нестеренко // Студія Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 373.
9. Онопрієнко В. І. Осередки національного відродження. Українські університети в 1917–1919 рр. / В. І. Онопрієнко // Вісник Академії Наук України. – К., 1992. – № 2. – С. 77–78.
10. Петлюра С. В. Народе український / С. В. Петлюра // Вибр. статті, листи, документи. – Лівий берег. – Харків., 1992. – 150 с.
11. Статистический ежегодник России. 1916 год. – СПб., 1916. – С. 68-69.
12. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО), ф. Ф-262, оп. 1, спр.22, арк. 247 (б).
13. ДАВО, ф. -262, оп. 1, спр. 22, арк. 248-249.
14. ДАВО, ф. -262, оп. 1, спр.22, арк. 249 (б).
15. ДАВО, ф. -262, оп. 1, спр. 22, арк. 283-284.
16. ДАВО, ф. 281, оп. 107, спр. 1, арк. 207, 264.
17. ДАВО, ф. 1748, оп. 1, спр. 97, арк. 1, 29.
18. ДАВО, ф. 1854, оп. 1, спр. 154, арк. 12, 53.
19. ДАВО, ф. 1854, оп. 1, спр. 154, арк. 36-37.
20. ДАВО, ф. 1854, оп. 1, спр. 154, арк. 67-68 зв.
21. ДАВО, ф. 1854, оп. 1, спр. 162, арк. 14–15 зв.
22. ДАВО, ф. 1854, оп. 1, спр. 162, арк. 19.
23. ДАВО, ф. 1854, оп. 1, спр. 165, арк. 34.
24. ДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 344, арк. 1-6 зв.
25. ДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 9, арк.1–3 зв.